

a logikát, vagyis azt vallja: valaminek el kell pusztulnia, hogy valami még nagyobb születhessen. De Gulyás verseiben nem születik semmi a szenvedésből kifelé mutató, csak az „Áldott átkozott”-féle verssorokkal egy egyes szám második személyre fókuszálva polemizál önmagával, néhol meghasonlott állapotban, akár fantom ikerestvérét is eltemetve: „Fekszem útszélre kanyarodva, / fekszem a magam hullája mögött.” A múlt emlékein siránkozva egy feladatot jelöl ki magának a költő: „Feladatom: átdolgozni a világot”, de hogy mennyire volt ereje ezt megtenni, arról a költő maga vall: („Ezek nem a legjobb változatok, / mert nem a legjobbak, / sose a legjobb változatok kerülnek papírra, / a legjobbak belül vannak, / a legjobbak mindig bennem maradnak.”)

SIRBIK Attila

MIÉRT IS OLVASOK ESSZÉKET?

Mészáros Zoltán: *Úton a csók felé*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002

„Írok egy esszét!” – határozza el az író, s nekilát (?) e „mókás” kalandnak, miközben „nyugodtan botladozhat” általa kevésbé ismert diszciplínának „cizellált és finom környezet”-ében, lévén az esszé elsődleges jelentése „csak kísérlet”. Nem tudom, Babits Mihály, Szerb Antal, Füst Milán, Schöpflin Aladár, Cs. Szabó László, Osvát Ernő, Ignotus, Szabó Dezső, Kassák Lajos, netán Nadas Péter, Esterházy Péter, Kertész Imre, Balassa Péter, Juhász Erzsébet vagy Csányi Erzsébet (a névsor természetesen esetleges és hiatusokkal teli!) hozott-e valaha efféle döntést mielőtt formát adott gondolatainak, de egy egész sor nagyszerű esszét olvastam tőlük. Őszintén szólva csak nehezen tudom elképzelni Adyt, Krúdyt vagy Csáthot, amint „leül esszét írni”, és a választott műfaj specifikumait szem előtt tartva formázza írását. Mert Mészáros Zoltánnal ellentétben – akinek esszékötetéhez fűzött bevezetőjéből (*Miért is írok esszéket?*) idéztem fentebb – nem hiszem el, hogy az esszé műfaji döntés, elhatározás, és abban az értelemben számít kísérletnek, miként ő értelmezi: „Nyugodtan elereszthetem gondolataimat a társadalmi elvárások és az önmagam által viselt arcok pórázáról. Kísérletezhetek. Nyugodtan botladozhatok (...) Ami igazán kísérletezésre ösztönöz, az a képmutatás, hülyeség, gonoszság, butaság és még egész sor ilyen minőség, amelyekkel igazán nem lehet semmit kezdeni. (...) Mindaz, amit tehetünk vele, az az, hogy megforgatjuk, különböző szempontból megvizsgáljuk, és egy gyenge pillanatunkban kísérletet teszünk a megoldhatatlanságok megoldására. Így születik az esszé nálam. A valóság megértésére és legalább elméleti síkú kijavítására tett kísérlet – ezt jelenti nekem az esszé. Meg az odamondogatást is, a bunkóság, kivagyiság, képmutatás kritikáját” (5–6. o.). Az esszé nem is a nyelvi-stilisztikai megformáltság eset-

legessége (l. az idézet igehasználatát és képzavarait: „kísérletezhetek”, „botladozhatok”, „arcok pórása” etc.), de világról szóló beszédmód, „magánbeszéd”. Az értekező szemlélet és a művészi látás együtthatását érvényesítő egyedi (pl. Babits Mihály-i, Szerb Antal-i, Nádas Péter-i, esetleg: Mészáros Zoltán-i) nyelv létrehoz, ennek teremtő, öntörvénnyű folyamata, esztétikailag szuverén világa: a látás és megértés szabadsága. S még véletlenül sem a gondolatok megkomponálhatatlansága.

Mi az esszé? Átmeneti műfaj – hangzik legelterjedtebb meghatározása, ami nem azt jelenti, hogy műfaji szempontból „félíg cz-félig az”, illetve „ez is-az is”, hanem, hogy „együtt az”, az elválaszthatatlanság, az eldönthetetlenség, az áthallás, a sokféleség értelmében. Az esszé ezért meghatározhatatlan jelenség, a gazdagító helyettesítés műfaja: valami „helyetti” jön létre. Babits *Magyar irodalom* (1913) című művébe egy nagyarányú (virtuális) irodalomtörténeti szintézis alapvetése mélyül, miközben a magyar irodalom alakulástendenciáit értelmező esszétanulmány. Kertész Imre *Gályanaplójának* (1992) címe műfajt jelöl (*napló*), de épp annyira regény is a regényről, mint ahogy az írásról szóló beszéd „individuális tere”-ként értelmezhető: esszé az „írói én” léthelyzetéről. Bognár Antal *Boldog és szomorú történetünk* (1994) című művének „sokféle természetét” minősíti összetett alcíme (*családrégénynapló*), miközben olvasóként legkevésbé regénymivoltával, sokkalta inkább a megírásáról töprengő író „magánbeszédével” szembesülünk. Végel László *Peremvidéki élet* (2000) címen jelentette meg esszéit a „post-jaltai” nemzedékek kisebbségi sorstörténetéről, de a befogadás szekunder szintjén a keretként funkcionáló, '68-ról szóló tanulmányokkal együtt Újvidék (az eltűnt multikulturális város) regényeként identifikálódik. Ami kivetnivalót találhatunk Mészáros esszéről alkotott elképzelésében (később esszéiben is) az a fenti példákkal illusztrált sajátos beszédmód, azaz a konkrét válaszadás helyetti specifikus látás igényének és készségének hiánya.

Amikor azt olvastam e könyv bevezetőjében, miszerint „az embereknek egyszerű és közérthető választ kell adni egy sor kérdésükre”, s hogy „erre való a tudomány és talán a művészet is”, majd hogy az esszéíró szeretné, ha ezekre a kérdésekre részletesen, „nemcsak feltételezések és kísérletek alapján” (6. o.) válaszolhatna, őszintén szólva erős késztetést éreztem arra, hogy örökre becukjam, elszalasztva ezzel a „nagy kérdésekre” történő „válaszkapás” lehetőségét. Amikor pedig a bevezető utolsó mondata arról „tájékoztattott”, hogy az igazán nagy kísérlet: „embernek lenni”, ócska slágerek közhelyfordulatai jutottak eszembe. Hisz az esszéírótól, e nyitott, szabad és produktív műfajban gondolkodótól joggal várhatnánk el az új szemléletek és beszédmódok iránti befogadás készségét a – „nagyközönség által fogyaszthatatlan”

tudományról és az „érthetetlen” irodalomról szóló – vulgár-értelmezésekkel szemben.

Az *Úton a csók felé* a bevezetőn kívül tizenegy esszét tartalmaz. Valamennyi datált. A dátumok mutatta intervallumok az egyes szövegek folytonosságára, alakulására, hónapokon, sőt éveken át változó létformájára utalnak. A *Kohézió City* című, az „agonizáló” Szabadka körtörténetét felállító esszé utóéletét – a két évszakot (1997 nyara–ősze) felölelő dátumnál is sokkal későbbi – kommentár taglalja, ami a Mészáros-szövegek „elevenségét” bizonyítja, de néhány személyes és közéleti történés jelentette adaton túl nem árnyalja a szöveg egésze prezentálta látásmódot. A könyv utolsó szövege (*Elmenvén*) jellegét tekintve a bevezetőéhez mérhető írói vallomás, keletkezési idejét egy kontextusát tekintve paradigmaticus dátum – 1999. március 22. – jelöli, s összefoglalása az esszéíró világról és jelenségeiről (köztük az írói énről) – alkotott „dinamikus” látásmódjának: „A társadalom bonyolult összefüggéseitől személyünk másképpen bonyolult belső valóságáig jutottunk. Ez egyben irány is. Mintegy zárandoklat ez, amit be kell járni . . .” (219.)

Szembetűnő az esszék fragmentáltsága. Fejezetekre, tömbökre, rengeteg bekezdésre tagolódnak. (Olykor a mondatok is szövegösszefüggést mellőzve váltakoznak.) A töredékesség ugyanakkor Mészáros írásaiban nem beszédmódot, hanem az elrendezettség, a megformáltság hiányát jelenti. Gazdag és rendkívül konfúz szövegvilágok ezek. Az *olvasó-befogadó* Mészáros sokoldalú tájékozódását mutatják áthallásokkal, szövegköziségekkel, de a szelektív elrendezés, az értékelés készségének hiányát is: sziporkázó gondolatfordulatok és borzasztó közhelyek, magasröptű filozófiai eszmeftutatók és népi bölcselkedések, költészet és giccs idézettség egyaránt jellemzi írásait. Stílusa feszes, tömör, amit a hiányos és tőmondatok gyakorisága eredményez szövegalkotásában. Mindez dinamikussá teszi azt, ám a gondolatvezetés asszociativitását, szellemes vagy logikus következetességét igen sokszor törli meg egy-egy megformálatlan, nyelvi pongyola mondat, modoros szövegfordulat (pl. „A Hallotti beszéd munkásvilágnak nevezi világunkat, és talán még a szó szláv forrásának is a jelentésében”, „[. . .] Afrikában az emberek szinte önkívületbe esnek, amikor jön az éjszaka. Hallatszik az oroszlanok bőgése és a hiénák eszetlen »röhögés«-e. Ez szorongást szül, ugyanígy volt Európában is”, *A tárgyak halála – A kultúra diadala. Avagy a felületeségről ma*, 22.)

Mészáros tényleg „nekiül esszét írni”. *A hús* című írását pl. így kezdi: „Hogy miért kezdek nullással egy esszét? [kiemelés: B. E.] Jó okom van erre. Ha a magyar ember azt a szót hallja, hús, pörköltre, bécsi szeletre gondol. Nem tudom, csak sejtem, kinek minek-kinek a hibájából hullott ki a magyar nyelvből, ha egyáltalán benne volt, a hús szó másik jelentése.” (157.) Majd a héber, a görög, az angol, a német és a spanyol nyelvet hozza fel példaként, amelyekben

a hús szó „azt a húst is jelenti, amely magával vonja az embert, és minden gondolatát a bűn felé vezérli”. (157.) Nem is a hangsúlyozott „esszéíró póz” zavar legjobban. Sokkalta inkább, hogy fogalmam sincs mi az a „jó ok”, amiért ezt az esszét nullával jelölt fragmentummal kellett kezdeni. Bizonyára baj van szövegértési készségemmel, de a szövegösszefüggésből számomra az derül ki: mert a magyar nyelvből kivészett a hús szó másik jelentése. Ezt meg – a szókincsemmel és a nyelvérzékemmel is baj lehet – valahogy nem tudom elhinni, hiszen az ember ösztönlény-mivoltát célzó szemléletek éppúgy „húsvér” emberről beszélnek (magyar nyelven!), mint ahogy e szókapcsolat a hétköznapi beszédben is él, mi több, obszcén jelentései is a „bűn felé vezérítő” értelmét fedik. Ami viszont a „nullás” szövegrész után következik, egy – római számozással – három fejezetre tagolt, tizenöt fragmentumból álló, rendkívül bonyolult címrrenddel ellátott, az emberi ösztön és tudat viszonyát sok szempontból megvilágító esszé. A kötet egyik leginkább figyelmet érdemlő és legérdekesebb szövege. Ez utóbbi minőség nem elhanyagolható értéktényező, hiszen a szépírói tehetséggel – a bölcséleti készségnél – kevésbé megáldott Mészáros esszéi olykor igencsak unalmasak, bonyolult elrendezetlenségük, szétszórtságuk miatt követhetetlen vonalvezetésűek.

„A csábítás a nők animális szükséglete, velük született minőség. A kacérság pedig rosszindulatú flört, olyan csábítás, amely kellő értelem híján és ellenében gyökerezhet meg bennünk. Nincs ezen mit csodálkozni. A nő alapvető minősége a felületesség, nehezen képes arra, hogy valamit konzisztensen végiggondoljon, kitartóan műveljen, nincs igénye az elmélyülésre, inkább szétszórja figyelmét, és kis intenzitással sok mindennel foglalkozik. Sokszor máza a valóságnak, szép és kellemes, olyan, mint amilyen kell hogy legyen, mert sokkal hajlamosabb alávetni magát a külső elvárásoknak azért, hogy eltakarja a valóságot, azt az ürességet, amely benne tátong.” (*A kacérságról*, 205.) Ki állítja ezt? Az esszéíró (?): „nemcsak feltételezések és kísérletek alapján” (?), hanem a részletező „válaszadás” igényével. Vagy idéz. (Mint hogy idézetei és utalásai meglehetősen rendszertelen jelölésűek, olykor funkciótlanok, sőt érdektelenek, „csak ott vannak”, azaz megtudjuk, hogy Mészáros „ezt is olvasta”, de nem ismerjük meg értékítéletét, s nem árnyalja semmilyen értelemben sem látásmódját. Többször ostobaságokat idéz, pl. népi szófordulatokat, giccses slágereket, közhelyes „népi igazságokat”.) Vagy viccel? Mondjuk ironizál a női principiumról alkotott sztereotípiák, retrográd szellemiségű értelmezések kapcsán. Vagy *komolyan gondolja*. Mint ahogy azt is, hogy „a nő olyan mint a virág”: „... képtelen bármit is tenni – önmagának nem elég. Nem lehet elég. És az sem elég, ha száz méhecske száll rá, ha lopják csupán porát. A nő is ilyen. Ha csak lopnak tőle, tovább orgiázik benne az üresség csömöre.” (206.)

Mint olvasót rettentően zavart (feltehetően, mert nincs meg bennem a „konzisztens végiggondoláshoz”, illetve a kellő intenzitású elmélyültséghez szükséges képesség, a „tökegyszerűség”, 205–206.), hogy egy magát esszéírónak valló személynek nincs egyéni, világértésének és -értelmezésének kifejezésére alkalmas esszényelve: nem létezik egy „sajátos” beszédmód, amely összefogná, felismerhetővé tenné kötetének „írásnyelvét”.

„Csak egy szabály van: csókolni kell! Ott, ahol kell, akkor, amikor kell, azzal, akivel kell. Így lesz igazi a csók, igazi az ember. Hogyan valósul meg mindez? Titok, de nyilvánvaló. Mindenki maga kell hogy megfejtse a titkát, megtalálja a módját, noha nem maga éri el csókját . . .” (*De savio*, 218.) Ez lenne a bevezető írás ígérete szerinti „egyszerű és közérthető válasz . . . egy sor” kérdésünkre? Ezt „magam kell hogy megfejtsem”!

Noha nehéz bizonyítani, véleményemet nem befolyásolta Mészárosnak a női életeletről alkotott pejoratív véleménye. Azt írtam le, hogy – meglátásom szerint – a befogadó, köztük én (objektív mércék értelmében; korra, nemre, fajra etc. való tekintet nélkül), „miért is olvas esszéket”.

BENCE Erika

ELŐTTED A SEMMI

Tar Sándor: *A térkép szélén*. Magvető, Budapest, 2003

Olvasásom mikéntjéért Tar Sándor novellái esetében a vajdasági magyar irodalom nyújtotta komparatív lehetőség befolyásolja. Belejátszik novellaértésembe Herceg János Gerard-képe, a bohócé, vagy a zombori utcákon kódogó, egyszerre szálnalmas és nevetséges Kekez Tunáé, de az analogikus párhuzamot Gobby Fehér Gyula kilencvenes éveket jelölő novellisztikájában határozom meg. Gobby Fehér esetében három novelláskötet (*Tekergők* [1996], *A sötét árnyéka* [1999], *A tűz közepéből* [2001]) mutatja azokat az alakulástendenciákat, amelyeket Tar Sándornál *A mi utcánktól* a jelen kötetig húzhatunk meg.

Tematikai szempontból a társadalom peremén (a „térkép szélén”) hánykódókról, a „jólvasaltak” társadalmából (mint irodalmi elődjük, Kakuk Marci) „kiszorultak”-ról szóló irodalom ez, hősei tekergők, kallódók, együgyűek, bolondok, „mások”. Műfaji szempontból ehhez a novella feszes ívét lebontó, az elbeszélést és a leírást többször „beszédszerűséggel” (a szereplők monológjaival, vagy a belső beszéd alakzataival) váltó rövidtörténet képez adekvát formát. Ha a novellát egyenes vonalvezetésű, egyetlen eseményre és csattanóra koncentráló, lezáruló/zárt elbeszélő műfajnak tekintjük, a rövidtörténetet töredékes, lezáratlan szerkezetként határozhatjuk meg, melynek lezáratlansá-